

Концепция международного права развития направлена на уменьшения разрыва в уровнях развития различных регионов мира не только в экономической либо социально-экономической, но и в правовой сферах.

Важным фактором успешности реализации международного права развития является готовность определенной территории, региона к участию в программах развития, т.е. наличие определенных условий и предпосылок.

Одним из таких условий является обеспечения мира и безопасности на соответствующей территории или в регионе, на что направлены усилия в том числе международного уголовного правосудия.

Бабін Б.В.,

*Інститут законодавства Верховної Ради України,
завідувач сектору розвитку парламентаризму,
доктор юридичних наук*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ДЕПОРТАЦІЇ ЗА ЕТНІЧНОЮ ОЗНАКОЮ

Об'єктивна кримінально-правова кваліфікація такого явища, як примусова депортація етнічної групи з місцевості її традиційного проживання, на жаль, стала вкрай актуальною. Відповідну проблему досліджували насамперед історики та історики права; серед вітчизняних авторів варто вказати на відповідні фундаментальні дослідження В. І. Адамовського, Й. Е. Надольського, М. А. Сивиріна, Д. Р. Хаваджи та Р. І. Хаялі, на статті Е. Андріїва, Д. В. Антипова, А. В. Братковського, які, втім, оминають питання кваліфікації депортації, як злочинних дій.

Питання незаконної депортації етнічних груп радянською владою неодноразово ставали в Україні предметом правотворчої активності. У актах Президента та Уряду України правової оцінки відповідних дій радянської влади, як правило, не надавалося. У ст. 1 Закону України від 17 квітня 2014 р. № 1223-VII «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» депортацію визначено як насильницьке переселення народів,

національних меншин та осіб за національною ознакою з місць їх постійного проживання на підставі рішень, прийнятих органами державної влади колишнього СРСР або союзних республік. За ст. 3 цього закону Україна визнає такі депортації як незаконні та злочинні акти, здійснені проти народів, національних меншин та осіб. Разом із цим вказується, що Україна визнає акти органів державної влади колишнього СРСР щодо реабілітації депортованих осіб, насильницьки переселених з місць постійного проживання, та відновлення їхніх прав.

Хоча за ст. 4 депортованою особою може бути визнана тільки особа, депортована з місць постійного проживання, що є територією сучасної України (насамперед це стосується депортованих з Криму в 1941 р. німців та у 1944 р. – кримських татар, болгар, вірмен та греків, осіб без громадянства СРСР та ін., а також депортованих у 1939-1953 рр. українців), дія ст. 1 та ст. 3 цього закону може бути за аналогією поширеною й на випадки депортації радянською владою з інших регіонів: німців у 1941 та 1945-1947 рр., латишів, литовців, естонців у 1940-1953 рр., етнічних груп Кавказу (азербайджанців, балкарців, інгушів, карачаївців, курдів, турків, хемшилів та чеченців) у 1943-1944 рр.

Після розпаду СРСР окремі міждержавні угоди на пострадянському просторі поверталися до питання кваліфікації депортації. Так, Угода з питань, пов'язаних з відновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів від 9 жовтня 1992 р. у преамбулі беззастережно засуджувала «наявну в минулому тоталітарну практику насильницького переселення народів, національних меншин та окремих громадян колишнього СРСР» як «злодіяння, що суперечить загальнолюдським, гуманним принципам».

Ця Угода, укладена між державами СНД, не була ратифікована Росією та втратила чинність для держав, які до неї приєдналися (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Україна, Узбекистан), у червні 2013 р. Водночас чинна Угода між урядами України і Узбекистану про співробітництво щодо добровільного організованого повернення депортованих осіб, національних меншин і народів в Україну від 20 лютого 1993 р. у

преамбулі визнає «репресивні акти проти окремих осіб, національних меншин і народів, які зазнали насильного переселення» незаконними та злочинними.

Таким чином, депортації радянською владою етнічних груп визнавалися злочином у нормативних актах СРСР останніх років його існування, вони визначені як злочинні у національному законодавстві та окремих міжнародних угодах. Водночас питання кримінальної кваліфікації депортацій радянського періоду як злочину залишається невирішеним – усі вказані радянські та пострадянські нормативні акти його оминають. Національна та міжнародна судова практика з кримінальної кваліфікації радянських депортацій відсутня.

Міжнародне гуманітарне право безумовно вважає депортацію цивільного населення міжнародним злочином. Ще у ст. 23 Кодексу Лібера 1863 р. міститься заборона силового вигнання цивільного населення у «віддалені райони». Згадка про примусове переселення (депортацію) як про воєнний злочин містилися у Лондонській (Сент-Джеймській) декларації 1942 р. За ст. 6 «с» Статуту Міжнародного воєнного трибуналу 1945 р. «уведення в рабство або для інших цілей населення окупованої території» є воєнним злочином, а злочином проти людства є «заслання та інші жорстокості, вчинені проти цивільного населення до або під час війни з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином що є у юрисдикції Трибуналу»; у вироку Нюрнберзького трибуналу є посилення на депортацію населення окупованих територій, приєднаних до Німеччини владою цієї держави, як на міжнародний злочин.

Водночас відповідно до ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., яку Українська РСР підписала 16 грудня 1949 р., ратифікувала із застереженнями 22 липня 1954 р. та зняла застереження парламентською постановою від 14 березня 1989 р. № 7248-XI, – під геноцидом розуміються наступні дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на її повне чи часткове фізичне

знищення; заходи, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи; насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

За ст. 3 цієї Конвенції караним є як безпосередньо геноцид, так і змова з метою вчинення геноциду, пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду, замах на вчинення геноциду та співучасть у геноциді. Вказаний склад злочину прямо не передбачає депортацію як форму геноциду; для кваліфікації депортації як геноциду необхідно довести як мінімум намір організаторів такої депортації на повне або часткове знищення відповідної етнічної групи у результаті депортації та прямо пов'язаних з нею процесів.

Цю тезу про потребу доведення наміру організаторів депортації, зокрема, містила у п. 214 попередня доповідь «Пов'язані з правами людини аспекти переміщення населення, включаючи розміщення поселенців» Підкомісії з попередження дискримінації та захисту прав меншин Комісії з прав людини ООН від 6 липня 1993 р. E/CN.4/Sub.2/1993/17 та у п 23 – однойменна попередня доповідь ООН від 30 червня 1994 р. E/CN.4/Sub.2/1994/18.

Автори вказаної доповіді ООН 1993 р. відзначали, що загальні наслідки переселень співпадають з наслідками етноциду, для яких є характерною причетність держави до знищення життєво важливих елементів або ресурсів будь-якого окремого населення, народу або нації, до узурпації контролю над цими елементами, аж до їх повного знищення (п. 100) та що «сукупні наслідки переміщення населення можуть підпадати під одно або декілька визначень геноциду» (п. 101 доповіді). У п. 215 доповіді 1993 р. вказувалося, що розуміння урядом деструктивних наслідків переміщення для відповідної групи та водночас з цим продовження участі у здійсненні такої практики або нездатність вжити заходів щодо її запобігання «позбавляє будь-якої сили аргументи про відсутність наміру, що висувуються урядом».

У п. 213 вказаної доповіді 1993 р. відзначено, що «взаємозв'язок між практикою переміщення населення та геноцидом набуває найбільш чітких форм за умов, коли виселення народу... супроводжується менш закамуйфльованими заходами з фізичного знищення тієї чи іншої групи,

включаючи примусові аборти, заборону на використання власної мови, ув'язнення, вбивства та катування». Характерно, що констатуючи у п. 211 те, що окремі з випадків переміщення населення у XX ст. підпадали під визначення геноциду, запропоноване конвенцією 1948 р., автори цієї доповіді ООН 1993 р. посилалися на приклади з примусового переселення населення балтійських держав владою СРСР у 1941-1952 рр.

У остаточній доповіді вказаній Підкомісії з попередження дискримінації та захисту прав меншин ООН «Права людини та переміщення населення» від 27 червня 1997 р. E/CN.4/Sub.2/1997/23, що підсумовувала результати опрацювання згаданих доповідей ООН 1993 та 1994 рр., в п. 11 депортація під приводом національної безпеки або воєнних потреб визначалася як форма примусового переселення, у п. 65 цієї доповіді ООН вигнання меншин або етнічних груп з їх споконвічних земель в межах або за межі держави визначалися як неправомірні та такі, що утворюють як відповідальність держави так і кримінальну відповідальність окремих осіб. Водночас ця остаточна доповідь вже не ув'язувала депортацію із злочином геноциду; у п. 73 доповіді 1997 р. містилася пропозиція щодо підготовки «окремої конвенції за попередження злочину масового виселення населення та покарання за нього»; вочевидь така пропозиція не мала б сенсу за умов ототожнення злочинів депортації та геноциду і наявності загальноновизнаної Конвенції 1948 р.

Резолюція вказаної Підкомісії від 28 серпня 1997 р. 1997/29 «Свобода пересування та переміщення населення», схвалена за підсумками наведених доповідей 1993-1997 рр., на жаль, не призвела до результативного процесу міжнародної правотворчості з питань протидії примусовим переселенням. У резолюції 1997/29 констатувалося, що практики насильницьких вигнань, масових переселень та депортацій, насильницького обміну населенням, неправомірної евакуації, «етнічних чисток» тощо є формами насильницьких переселень, які можуть відбуватися як між державами так і на внутрідержавному рівні, не лише позбавляють таке населення права на свободу пересування, але й загрожують миру та безпеці держав.

Водночас вказані процеси в установах ООН могли вплинути на кодифікацію міжнародного кримінального права, втілену у Римському статуті Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Зокрема, у ст. 6 Римського статуту, підписаного, але не ратифікованого Україною, міститься визначення геноциду, абсолютно тотожне наведеному в Конвенції 1948 р. Водночас ст. 7 Римського статуту передбачає окремий від геноциду склад злочинів проти людяності у формі депортації або іншого переміщення населення, яку визначено як «насильницьке переміщення осіб, що зазнали виселення або інших примусових дій з району в якому вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом». Такий злочин має вчинюватися за умов широкомасштабного або системного нападу на будь-яких цивільних осіб якщо такий напад буде вчиненим свідомо.

У ст. 8 Римського статуту вказано на такий відмінний від геноциду міжнародний воєнний злочин, як незаконна депортація або переміщення або незаконне позбавлення волі як серйозне порушення Женевських конвенцій 1949 р., якщо воно є вчиненим крупномасштабно, або в рамках плану чи політики. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. у ст.ст. 49, 147 передбачає заборону депортації, яка вчинюється владою держави, що воює, виключно стосовно населення окупованих територій або інших категорій населення протилежної сторони міжнародного збройного конфлікту, але не щодо власного населення, як це переважно було у СРСР.

Наведене свідчить, що протиправність примусового переселення етнічних груп (депортації за етнічною ознакою) на міжнародному рівні тривалий час визнавалася як мінімум на рівні звичаю, що набув певне нормативне закріплення протягом Другої світової війни. Питання кваліфікації таких депортацій як геноциду стало предметом досліджень під егідою ООН, які не призвели до чіткого результату; водночас це сприяло окремій від геноциду криміналізації депортації у Римському статуті. Тому депортація груп населення, залежно від обставин її вчинення, розглядається сучасним

міжнародним правом як злочин проти людяності або як воєнний злочин, як правило, відмінний від геноциду. У вітчизняному праві не відбулася судова або нормативна кримінально-правова кваліфікація депортацій за етнічною ознакою; ці дії визнаються у вітчизняному праві як абстрактний злочин.

У такій ситуації депортація радянською владою етнічних груп, зокрема, кримськотатарського народу, може кваліфікуватися як злочин проти людяності, відмінний від геноциду. Водночас така депортація може кваліфікуватися і як геноцид – за умов доведення наміру радянської влади, що здійснювала депортацію, здійснити повне або часткове знищення відповідної етнічної групи.

Галушко Д.В.,

*Воронежский государственный университет,
доцент кафедры международного и европейского права,
кандидат юридических наук*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Устойчивое развитие в международном праве определяется как «развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, не ставя под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности» [The United Nations World Commission on Environment and Development Report (the Brundtland Report) Our Common Future. - New-York, 1987]. В контексте государственных мероприятий и политических мер, оно определяется как «государственные усилия по достижению прогресса (развития), при условии, что такие усилия должны быть возможны для поддержания в долгосрочной перспективе» [Bugge C., Voigt C. Sustainable Development in International and National Law. - Europa Law Publishing, 2008. - P. 88].

Устойчивое развитие предполагает симбиотический баланс между двумя направлениями деятельности, которые часто изображаются как взаимоисключающие: сохранение окружающей среды, а также экономическое и социальное развитие. Устойчивое развитие выступает за принятие политики,